Natuurontwikkeling in Drenthe

Schipperen *tussen* theorie en praktijk

Jan Grotenhuis en Joop Smittenberg

Er zijn uiteenlopende opvattingen over wat natuurontwikkeling is of zou moeten zijn. In Drenthe wordt druk gewerkt om vorm te geven aan het instrument 'natuurontwikkeling'. De bedoeling ervan is gunstige voorwaarden te scheppen voor de natuur. In Drenthe gaat het daarbij onder meer om landschappen in de beekdalen. Soms lijkt het echter wel of de boekhouding van hectares belangrijker is dan de natuur zelf.

foto: Ton Broekhuis

In het nationale Natuurbeleidsplan uit 1990 is het begrip ecologische hoofdstructuur (EHS) geïntroduceerd. Voor realisering van de EHS wordt versneld een grote oppervlakte landbouwgrond aangekocht. Dit gebeurt voor een gedeelte via een nieuw instrument dat 'natuurontwikkeling' heet. Landelijk gezien kan hiermee 50.000 hectare worden aangekocht. Daarvan is 90 procent verdeeld over de provincies, 10 procent is nog in reserve. Aan de provincie Drenthe is een beperkte oppervlakte, 2.610 hectare, voor natuurontwikkeling toegewezen.

In gebieden die voor natuurontwikkeling zijn aangewezen kunnen, in tegenstelling tot de zogenaamde relatienota-gebieden, geen beheersovereenkomsten worden afgesloten. De ervaring heeft geleerd dat beheersovereenkomsten soms een snelle verwerving en omvorming tot natuurgebied in de weg staan. Dit betekent dat voor natuurontwikkeling vooral gebieden en landbouwgronden in aanmerking komen waar gestreefd wordt naar een volledig andere inrichting en een geheel ander gebruik en beheer dan er nu het geval is.

Samenhang

De provincie heeft de toegedeelde hectares voor natuurontwikkeling over Drenthe verdeeld. Daartoe zijn de wensen van de natuurbeschermingsorganisaties geïnventariseerd en getoetst aan inhoudelijke en bestuurlijke criteria. Wens en uitkomst liggen soms ver uiteen; in het Hunzedal was de wens 2.300 hectare waarvan maar 250 hectare is toegekend. De uiteindelijke lijst met ontwikkelingsgebieden is als 'globale aanwijzing' vastgesteld door Gedeputeerde Staten en opgenomen in het provinciaal natuurbeleidsplan (1992). Deze vormt het uitgangspunt bij de procedures voor de concrete aanwijzing en begrenzing van de gebieden.
Anders dan bij de relatienota, spelen bij natuurontwikkeling de actuele natuurwaarden van een gebied nauwelijks een rol. Criteria die wel worden gehanteerd zijn:
— de aanwezigheid van potentiële natuurwaarden (afgeleid van geo-hydrologische en bodemkundige gegevens);
— de negatieve beïnvloeding van aangrenzende natuurgebieden bij voortzetting van het bestaande gebruik (bufferfunctie);
— de ligging in groter verband en de mogelijkheden om samenhang tussen gebieden te herstellen of te versterken (bijvoorbeeld tussen heide en beekdal);
— de mogelijkheid om tot grotere, samenhangende beheerseenheden te komen, waardoor de toekomstige beheerskosten kunnen worden beperkt.

Overgangsgebieden

In Drenthe zijn relatief veel hectares voor natuurontwikkeling toegedeeld aan de zogenaamde kerngebieden van de ecologische hoofdstructuur. Soms om versnipperde natuurgebieden te kunnen samenvoegen tot grotere eenheden, zoals bijvoorbeeld het Scharreveld bij Westerbork en De Slagen/Zwarte Gat bij Zuidwolde, en soms als bufferzone langs een kwetsbaar beekdalreservaat zoals langs de Reest.
In veel gevallen is echter prioriteit gegeven aan de overgangsgebieden tussen de plateau's en de beekdalen. Het gaat daarbij om plaatsen waar de voedselarme component in de vorm van heide of bos nog aanwezig is en waar in het beekdal de kwelstromen vanuit de plateau's nog een duidelijke rol spelen. Voorbeelden hiervan zijn het gebied tussen de Boswachterij Geesen de Geeserstroom en de flanken van de Vledder Aa bij Doldersum en Zorgvlied.
Juist in deze overgangsgebieden heeft in het verleden een groot verlies aan natuurwaarden plaatsgevonden. Herstel van de samenhang tussen de beide componenten biedt perspectief op een duurzame ontwikkeling van natuurwaarden.

Ecosysteemvisies

Als uitvloeisel van het natuurbeleidsplan zijn landelijk 'ecosysteemvisies' opgesteld voor de verschillende typen ecosystemen in Nederland. Daaruit zijn 'natuurdoeltypen' afgeleid die als richtlijn dienen bij de inrichting en het beheer van de gebieden.
Het is de bedoeling dat het natuurbeleid van rijk en provincie wordt uitgewerkt in 'gebiedsvisies natuur, bos en landschap'. Hierin wordt aangegeven welke natuurdoeltypen over welke oppervlakte van de gebieden worden nagestreefd. In Drenthe worden de gebiedsvisies gezamenlijk voorbereid door het consulentschap natuur, bos, landschap en fauna (NBLF) en de provincie. Als eerste komt binnenkort de gebiedsvisie voor de Drentse Aa gereed.
In het systeem van natuurdoeltypen is de gedachte uitgewerkt dat er in Nederland naast de halfnatuurlijke landschappen ook grote eenheden moeten ontstaan waar de natuur haar eigen gang kan gaan. Helemaal natuurlijk is niet (meer) mogelijk. Daarom worden de termen 'nagenoeg natuurlijk' en 'begeleid-natuurlijk' gehanteerd.

De bovenloop

Bij de voorbereiding van de gebiedsvisie Drentse Aa is gezocht naar gebieden van behoorlijke omvang, waarbinnen voldoende variatie aanwezig is voor een afwisselend natuur-landschap. Daarbij is om twee redenen gekozen voor de bovenloopgebieden. In de eerste plaats kun je, als je de natuur echt de vrije loop wilt laten, het beste bovenstrooms beginnen. Je bent dan voor de waterhuishouding niet afhankelijk van allerlei andere belangen. De tweede reden is, dat door bebossing, ontwatering en ruilverkaveling de bovenloopgebieden zodanig zijn aangetast dat de omvorming tot een meer natuurlijke situatie niet zal leiden tot grote verliezen aan cultuurhistorische-, landschaps- en natuurwaarden. Dit in tegenstelling tot de middenloopgebieden waar de zeer hoge waarden juist gebonden zijn aan de halfnatuurlijke situatie.

Halkenbroek

Eén van de gebieden die in aanmerking komen voor de ontwikkeling van een begeleid-natuurlijke eenheid is het Halkenbroek in de boswachterij Hooghalen-Grolloo. Het gebied bestaat uit grootschalige produktiebossen en enkele veen- en heidegebieden die in eigendom zijn van Staatsbosbeheer. Middenin ligt het bovenloopgebied van Holmers en Halkenbroek, bestaande uit cultuurgraslanden.
Naar het noorden gaat dit gebied via een strook heide-ontginningsgronden over in het door ruilverkaveling aangetaste beekdal van het Amerdiep. Dit deel is in (intensief) landbouwkundig gebruik en wordt nog niet voorgesteld als natuurontwikkelings-gebied. In de sloten van het beekdal is duidelijke kwel-invloed aanwezig, waardoor het aantrekkelijk is om het uiteindelijk wel in de begeleid-natuurlijk eenheid op te nemen. Daarvoor zijn nu overigens geen hectares beschikbaar.
Het gebied is vrij van boerderijen en doorgaande wegen, vanwege de storingsvrije zone van de radio-sterrewacht. De sterrewacht is op zich

een systeemvreemd element, dat echter zonder veel bezwaar binnen de begeleid natuurlijke eenheid gehandhaafd kan worden.

Grote grazers

Als overgangsmaatregel kan op korte termijn al gestart worden met een extensieve beweiding van de graslanden van Holmers en Halkenbroek. Eventueel moet eerst de bemeste bovenlaag worden verwijderd. Voor de aangrenzende delen van de boswachterijen zijn al plannen ontwikkeld om bufferstroken rond de vennen open te kappen en om delen van het naaldbos om te vormen tot een bos van inheemse loofhoutsoorten.
Bij die omvorming kan gebruik worden gemaakt van natuurlijke verjonging. De eventuele opslag van douglas, larix en grove den is daarbij geen bezwaar (laat de natuur haar gang gaan!). Ter vergroting van de structuurverschillen in het bos kan ook extensieve beweiding worden toegepast.
In de loop van enkele tientallen jaren kunnen steeds grotere beweidingseenheden worden gevormd. Na een periode van 50 tot 100 jaar kan het gebied tot een eenheid worden samengevoegd. De term 'begeleid' heeft dan alleen nog betrekking op het reguleren van de dichtheid van grote grazers. In het gebied ontstaat een afwisselend landschap met veel bos, maar ook open plekken met veen- en heide-achtige begroeiingen. In het beekdal zijn moerasgebieden en is er plaatselijk open water. In de gebiedsvisie wordt dit beeld aangeduid met de term 'begeleid-natuurlijk boslandschap'.

Balloërveld-Gasteren

Het middenlopengebied van de Drentse Aa heeft de hoogste actuele waarden. Hier is het idee om door natuurontwikkeling op de flanken de kwelsituatie in de beekdalen te verbeteren. De plateau's van het Balloërveld en de Gasterense Duinen zijn bij uitstek geschikt om de gradiënt (overgang) van voedselarme heidevelden naar wat rijker beekdalgrasland te herstellen.

Hier is niet gekozen voor een begeleid-natuurlijke eenheid, maar voor halfnatuurlijke doeltypen. Bij de keuze van natuurdoeltypen hebben we ons laten leiden door historische gegevens en kaartbeelden, door de botanische en cultuurhistorische waarden en vooral ook door de beheerservaring van het Staatsbosbeheer in het gebied.
In de botanisch meest waardevolle, door kwelwater gevoede beekdalgraslanden wordt gestreefd naar een hooiland-beheer, waarbij de natste plekken mogen dichtgroeien tot broekbos. Dat laatste is onvermijdelijk wanneer het lukt om de waterstanden in het beekdal verder te verhogen.
Uitbreiding van het hooilandbeheer naar de flanken en naar de minder door kwel gevoede delen van de beekdalen is waarschijnlijk financieel niet haalbaar. Er zal per deelgebied gekozen moeten worden tussen een tamelijk intensief agrarisch beheer met bemesting en afzonderlijk onderhoud van houtwallen of een verschraling (door maaien en afvoeren of door afplaggen) gevolgd door een beweidingsbeheer. Bij die beweiding kan gekozen worden voor een tamelijk intensieve, kleinschalige vorm, waarbij de houtwallen worden uitgerasterd of een meer extensieve vorm waarbij de houtwallen geleidelijk opgaan in een hogere dichtheid van bosjes en struwelen.

Eexterveld

Bij het Scheebroek in het Eexterveld vinden al activiteiten plaats in het kader van natuurontwikkeling. Het Eexterveld is recent in de ruilverkaveling Anloo optimaal ingericht voor de landbouw. De aanwezigheid van potklei en keileem tot dicht aan het oppervlak betekent echter een permanente handicap voor de boeren. Het betekent tevens dat het gebied goede mogelijkheden heeft voor de ontwikkeling van natuurwaarden.
Met de nu beschikbare hectares kan een ruime bufferzone worden gevormd rond het Scheebroek en het Scheebroekerloopje. Voor de lange termijn gaat de gebiedsvisie aanzienlijk verder. De gedachten gaan uit naar een half open heidelandschap, dat zich uitstrekt van het landgoed Terborgh tot aan het Rolderdiep en van het Scheebroek tot aan het Gasterse Holt. Als gevolg van de potklei zullen zich hier bijzondere plantesoorten kunnen vestigen

▼ De woeste gronden van het Eexterveld (Top. kaart 1900)

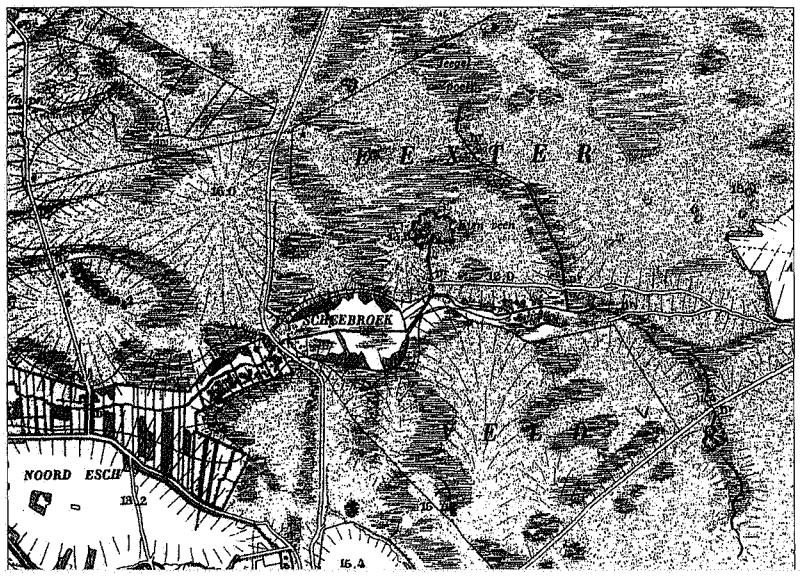

foto: Aerophoto Eelde

◄ **De Boerenveense plassen ten noorden van Hoogeveen**

zoals verschillende orchideeën, heidekartelblad en parnassia. Dat is echter voorlopig nog toekomstmuziek.

Beken als verbindend element

In het Natuurbeleidsplan is als onderdeel van de ecologische hoofdstructuur ook het idee van verbindingszones gelanceerd. Hoewel er nog veel discussie is over wat nu precies de functie van verbindingszones is en hoe ze ingericht moeten worden, is in elk geval wel duidelijk dat beken voor veel dieren en planten van belang zijn als verbindingsweg.
Die functie is in Drenthe ook vastgelegd in het provinciaal waterhuishoudingsplan. In de Drentse Aa zijn voorzichtig de eerste stappen gezet om de gekanaliseerde gedeelten te voorzien van 'natuurvriendelijke' oevers. Ook zijn er ideeën om oude meanders weer in het stromingspatroon op te nemen.

In de gebiedsvisie wordt aangegeven dat in de delen van de beekdalen die in landbouwkundig gebruik blijven, de beek een meer natuurlijk verloop moet krijgen. We denken dan aan een brede bedding waarbinnen de beek kan gaan meanderen, aan het vervangen van stuwen door ondiepe plaatsen en een deels éénzijdig onderhoud van het doorstroomprofiel. De uitwerking van dit soort ideeën is in de eerste plaats een taak voor het waterschap.

Hectare-boekhouding

Natuurontwikkeling is meer dan alleen een juridisch-bestuurlijk instrument om hectares aan te kopen. Soms lijkt het echter of de boekhouding van die hectares belangrijker is dan de natuur zelf. Bij alle discussie over de wel of niet beschikbaarheid van hectares proberen we ons steeds voor ogen te houden dat het uiteindelijk gaat om het creëren van meer ruimte voor de natuur om zichzelf te kunnen ontwikkelen. NB

Literatuur
Ministerie van LNV, 1990: *Natuurbeleidsplan.*
idem, 1991, 1992, 1993: Meerjarenprogramma natuur en landschap.
Provincie Drenthe, 1992: *Provinciaal natuurbeleidsplan Drenthe. idem, 1993: Waterhuishoudingsplan Drenthe.*
Ministerie van LNV en provincie Drenthe, 1994: *Gebiedsvisie natuur, bos en landschap Drentse Aa, 1994.*

J.W. Grotenhuis en drs. J.C. Smittenberg zijn beleidsmedewerker voor natuur, landschap en ecologische zaken bij de provincie Drenthe.